

Олег СЕРБІН,

наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

«Таблиці...» Каллімаха: бібліотечна систематизація крізь призму класифікації наук

В публікації розглянуто передумови та історію створення «Таблиць...» давньогрецького вченого Каллімаха. Проаналізовано структуру, класифікаційну основу цих таблиць. Визначено вплив поглядів Аристотеля на формування даного систематизаційного механізму. Подано класифікаційну схему Каллімаха.

Ключові слова: класифікація, систематизація, каталог, структура, Каллімах, таблиця.

The paper is devoted to the history of formation and development of «Pinakes» of Callimachus. The article presents basic results of the analysis of Aristotlian approaches influence on the formation process of systematization mechanism and on the structure of classification basis of «Pinakes» of Callimachus. The content of the classification scheme of Callimachus is presented.

Keywords: classification, ordering, catalogue, structure, Callimachus, table.

Сьогодні нам диктує свої вимоги стосовно організації каталогів та використання розмаїття систематизаційних прийомів й методів класифікації інформації. Водночас постає закономірна необхідність дослідження питань еволюції класифікації з огляду на потребу розуміти, яким чином, в якому ракурсі та в якій послідовності формувалися групи знань. Це дасть змогу глибше зрозуміти основоположність змісту класифікацій наук стосовно змісту бібліотечно-бібліографічних класифікаційних систем, що, в свою чергу, дозволить, спираючись на досвід, формувати перспективні проекти організації систематизації в бібліотеці, тенденційність яких розглядається нами як перший крок до формування принципово нових класифікаційних механізмів. Цим і визначається *актуальність* заявленої теми публікації, адже саме «Таблиці визначних діячів у різних галузях знань та того, що вони написали у ста двадцяти книгах» (далі «Таблиці...») Каллімаха є тією точкою відліку у розвитку бібліотечної систематизації, яка була сформована у результаті перетину багатьох наукових напрямів ще наприкінці II ст. до н. е. Тому *об'єктом* нашої уваги є «Таблиці...» Каллімаха як поліфункціональний апарат для роботи з бібліографічною інформацією. *Предметом* є дослідження історії виникнення, розвитку та аналіз «Таблиць...» Каллімаха в аспекті їх представлення як пред-

метно-практичного вираження класифікації наук. *Метою* даної публікації є аналіз та визначення впливу класифікацій наук на методологію й змістовне наповнення «Таблиць...» Каллімаха, а також аналіз й визначення впливу останніх на розвиток бібліотечної систематизації.

Варто зазначити, що «Таблиці...» Каллімаха створювалися на основі багатотисячного фонду Александрійської бібліотеки, що входила до складу Мусейона, заснованого Птолемеєм I* як осередок святилища Муз (тому деякі дослідники говорять про «Музейон», «Музей», тобто «храм Муз» [14, с. 192]), який Теофраст** реалізував в Афінах при школі Аристотеля [16, с. 298]. Власне сама ідея полягала в тому, щоб сконцентрувати якомога більше інтелектуальних сил в одному місці. Тому Мусейон зі своїми «залами для лекцій і роботи, кімнатами для мешканців пансіону ... колекціями рослин та тварин» [2, с. 244] був ідеальним місцем для наукової роботи. Багато вчених мріяли стати пансіонерами Мусейону, щоб мати змогу жити там і вільно займатися науковою діяльністю.

* Птолемей I (грец. Πτολεμαῖος Σωτήρ – «Птолемей Рятівник») (367 р. до н. е. – 283 р. до н. е.) – правитель і цар Єгипту, родоначальник Птолемеїв [6, т. 2, с. 59].

** Теофраст (370–288 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ. Його, так як і Аристотеля, вважають основоположником ботаніки та географії [15, с. 452].

Бібліотека Мусейону мала багатотисячне зібрання книжок. Її фонди формувалися високими темпами, адже відомі факти використання спеціальних послів, котрі їздили світом і купували цілі колекції книг. Доходило навіть до того, що з кораблів, які прибували з Афін, вивантажували на Александрійський берег гори книг [7, с. 63]. Книги у той час були на вагу золота. Їх намагалися отримати будь-яким шляхом і за будь-яку ціну. Часто текстами заволодівали шляхом обману або вони взагалі викрадалися [10, с. 159]. Птолемей Філадельф* і його послідовники також брали активну участь у розбудові та накопиченні фондів Александрійської бібліотеки. Зокрема, його син Птолемей III Евергет не шкодував коштів на придбання книжок. Відомий факт, коли він узяв під заставу великої суми золотом примірник творів трагіків (Есхіла, Еврипіда, Софокла) і, коли настав час повертати книгу, він відмовився від застави і залишив збірку собі [2, с. 246; 5, с. 28]. Високі темпи формування бібліотечного ресурсу дуже скоро дали про себе знати. Вже при Птолемей Філадельфі книгозбірня нараховувала майже п'ятсот тисяч примірників, а двісті п'ятдесят років потому їх кількість зросла до семисот тисяч [11, с. 175].

Звичайно, такий масив інформації потребував відповідного впорядкування. Тому весь процес накопичення фонду бібліотеки було підпорядковано певній механіці, що забезпечувала планомірно-поетапне проходження книги від видавця (власника) до бібліотечної полиці. Щодо першого етапу цього шляху, то про це власне йшлося вище. Стосовно ж подальшої долі книги, вже в стінах бібліотеки Мусейону, то тут напевно варто дослухатись до думки відомого вченого Л. І. Владімірова, який зазначає: «Обробку літератури, що надходила до бібліотеки, здійснювали так: чергову партію сувій розвантажували не у самій бібліотеці, а в одному з підсобних приміщень, де надходження рестрували, сортували і записували їх походження... Далі сувої або залишали в запасниках, або переправляли до основного фонду. На наступному етапі їх розподіляли за предметними групами і каталогізували» [4, с. 32]. Відомо також, що «...інвентаризація здійснювалась у спеціальному для цієї роботи приміщенні. Книжки розподілялись у основний та запасний фонди. Дублікати зберігалися не в центрі міста, а в іншому приміщенні на південному заході Александрії, у кварталі Серапіум» [5, с. 30]. Таким чином, ми мо-

жемо спостерігати розподіл літератури на два окремі каталоги. На нашу думку, така класифікація нових надхожень засвідчує, з одного боку, про висококваліфікований підхід до збереження цілісності змісту фонду, адже дублікати фактично були недоторканими, з другого – про непублічність такої бібліотеки, бібліотеки, що була кумулятором літератури для вузького кола поетів, науковців, ораторів – пансіонерів Мусейону. Гіпотези стосовно можливості відсіювання літератури «за походженням», тобто відносно наповнення фонду Александрійської бібліотеки лише грецькою літературою, малоймовірні з огляду на загальний підхід до формування основного фонду бібліотеки. Подібні гіпотези залишаються гіпотезами, адже пансіонери-перекладачі, працювали саме над створенням перекладів іноземних творів, текстів написаних іноземною мовою.

У будь-якому разі, навіть після проходження такої інвентаризації, книжки потрібно було систематизувати відповідно до якихось принципів, законів, порядку. Ось саме це й спричинило появу «Таблиць...» давньогрецького вченого Каллімаха (300 – 240 рр. до н. е.). Він досить молодим прийшов служити у Мусейон. Працював у бібліотеці і з часом став її головним бібліотекарем. Каллімах був дуже освіченою людиною. Про це свідчать понад вісімсот книжок, які він написав. Серед них: шість гімнів на честь богів і сімдесят вісім епіграм [11, с. 177]. Та найвизначнішим з усіх творів вважається саме «Таблиці визначних діячів у різних галузях знань та того, що вони написали, у ста двадцяти книгах» (πίναξ τῶν ἐν πασῇ παιδείᾳ διαλαμπάντων χαί ὧν συνέγραψαν, ἐν βιβλίοις χ χαι ρ). Ці «Таблиці...» – не що інше, як покажчик, де зібрано інформацію про авторів та їх твори. Всі дані впорядковані відповідно до певної структури їх розташування [17, с. 13–15]. Спробуємо візуалізувати таку структурну основу, побудувавши класифікаційну схему Каллімаха (рис. 1):

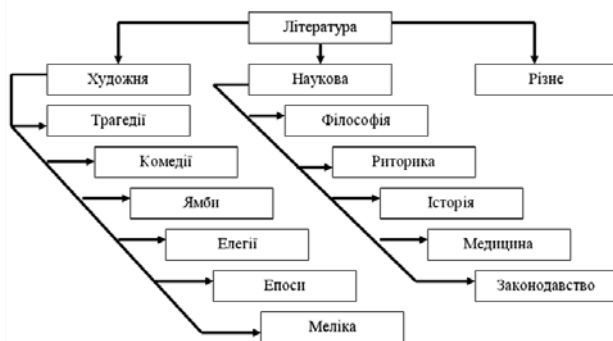

Рис. 1. Класифікаційна схема Каллімаха

* Птолемей Філадельф – (грец. Πτολεμαῖος Φιλᾶδελφος) – цар Єгипту в 285–246 рр. до н. е., син Птолемея I [6, т. 2, с. 59].

Як бачимо, уся література умовно розділена на три основні групи: «Художня», «Наукова» та «Різне». З цих трьох розділів найбільше запитань виникає до третього: «Різне». Дійсно, за якими критеріями відбиралася література до цього розділу? Відповідаючи на це запитання, варто, у першу чергу, зважати на зміст перших двох розділів. Виходячи з цього, логічним буде зробити висновок, що до розділу «Різне» входила література, яка предметно не належала ні до першого, ні до другого розділу. Відповідно, підпорядкованість у цьому розділі визначалася не змістовною компонентою, а зовсім іншими показниками. Більше того, до цього розділу могла потрапляти література й іноземного походження. Адже відоме ставлення тогочасних греків до інших культур та народів, яких вони вважали другорядними порівняно з собою. Під предметизаційне окреслення цього розділу могли підпадати і твори, що не мали автора, тобто автор на яких не був зазначений. А якщо «Таблиці...» Каллімаха – це перелік саме авторів, а потім вже творів, які вони написали, то відповідно першочерговим у підході до систематизації документа були вихідні дані, які стосувалися, насамперед, прізвища або імені автора. Стосовно ж описування творів, то у різних випадках Каллімах скоріше за все «... наводив початкові слова цього твору; коротко зазначав, якщо відомий твір приписувався комусь несправедливо; якщо ж взагалі ім'я автора було не відоме, то він намагався встановити його; якщо твір не мав заголовка, то він сам вигадував його; якщо твір мав декілька назв, то він висловлював свою думку на користь якогось з них» [11, с. 178]. Траплялися випадки, коли до третього розділу відносилася література і не наукового, і не художнього змісту. Відомий російський історик-книгознавець О. У. Малєїн у своїй праці «Начала библиографии в Греции» наводить слова Афінея*: «...і Каллімах у таблицях творів різного роду записував твори, що стосувалися випікання пирогів...» [11, с. 179].

Дещо яснішою є картина формування першого і другого розділів класифікації Каллімаха. З одного боку, зрозумілий поділ літератури на Художню та Наукову, з другого – очевидним є змістовираження цих розділів засобами представлення відповідних підрозділів. Однак не переконливим, на нашу думку, є подання у розділі «Наукова література» тільки тих компонентів, що наведені у схемі. Адже висвітлення елементності науки могло б бути набагато акцентуванішим. Тим більше, що в Му-

сейоні були відомі твори попередників з питань класифікації наук, зокрема Демокрита, Платона, Аристотеля. А бібліотека останнього становила значну частину книгозбірні Мусейону. Ще Птолемей Філадельф викупив у нащадків Теофраста бібліотеку Аристотеля [2, с. 246; 8, с. 26]. Що ж до її розмірів, то «...у четвертому столітті Аристотель володів такою великою бібліотекою, що географ Страбон* припускає: «він перший збирав книжки і вчив єгипетських царів створенню бібліотек» [11, с. 174]. На підтвердження можливості впливу аристотелівського вчення на організацію документів Александрійської бібліотеки говорить гіпотеза про те, що Аристотель разом зі своїм послідовником Теофрастом могли бути ідейними ініціаторами створення Мусейону як центру колективної науки. Адже такі твори, як, наприклад, «περὶ ζώων γενεσέως» («Про виникнення тварин» [1]) – це результат, насамперед, спільної праці. Саме у Лікеї давньогрецький мислитель намагався реалізувати своє прагнення зосередити творчий потенціал для отримання чистоти результату наукового дослідження і проведення їх в умовах перипетичності. Стосовно ж Мусейону, то ідея «...Аристотеля і Теофраста полягала у тому, щоб згрупувати вчених та їх вихованців навколо бібліотеки і наукових лекцій за для співпраці, яка сприяла б науковому прогресу...» [2, с. 244]. Ось чому є підстави говорити про енетелехіальність аристотелівського вчення і щодо організації самої бібліотеки, і щодо побудови її внутрішньої структури.

Акцентуючи увагу на систематизаційних підходах, які використовував Каллімах, варто пригадати один з перших бібліографічних творів Аристотеля «Дидакалії». Цей твір – зібрання і одночасно перелік творів, які представлялися на драматичних змаганнях. «Дидакалії» були створені на основі архівних матеріалів, а саме протоколів змагань, в яких вказувалися автор та назва твору, імена головних героїв і нагорода, що присуджувалася авторові. Їх «...слід розглядати як частину наукового руху, що зосередився у школі Аристотеля. Це не просто опис, а результат систематизації та обробки архівних матеріалів в інтересах історико-літературного дослідження» [13, с. 15–16]. Тому цілком ймовірно, що Каллімах був знайомий зі змістом цього твору, а, отже, він знав і про систематизаційні методи та підходи, використані Аристотелем у процесі формування структури «Дидакалії». Таке припущення підтверджується ще й тим, що у каталозі Каллімаха

* Афіней (грец. Αθήναιος Ναυκράτιτης,) – давньогрецький ритор, грамастик [6, т. 1, с. 67].

* Страбон (грец. Στράβων) (бл. 64/63 до н. е. – бл. 23/24 н. е.) – грецький історик, географ [6, т. 2, с. 152].

(частині «Таблиць...») міститься зібрання під назвою «Таблиці і написання дидакалів, що були спочатку». На відміну від «Дидакалій» тут йшлося не тільки про можливе з боку автора навчання акторів і хор відтворювати свій твір, але й про безпосередню участь самого автора у постановці. Одразу звернемо увагу на змістовну відмінність однокореневих слів. Термін «διδάσκω» з грецької означає «вчити» [12, с. 672], тобто передбачається виконання процесу навчання. Термін же «διδάσχαλος» визначає самого поета, який безпосередньо бере участь у постановці твору [3, с. 324]. Ось чому може виникнути заперечення врахування Каллімахом досвіду попередників, зокрема Аристотеля, у питаннях систематизації. Водночас така однокорінність та схожість елементів описання говорить про те, що «свідчення про такі *дидакалі* можна було звичайно отримати лише з *дидакалій*, тому й Каллімах напевно розумів значення цих записів» [11, с. 179]. А отже, враховував і використовував у своїх «Таблицях...» аристотелівські підходи до формування груп знань.

Структура класифікаційної схеми давньогрецького бібліотекаря представлена трьома основними розділами та шістьма й п'ятьма підрозділами відповідно. Перші два розділи виражені предметизаційно, третій залишається «вільним» від дефініції будь-якої структури. У Аристотеля таких загадок немає. Наявні в його класифікаційній схемі підрозділи цілком логічно структуровані відповідно до основного змісту кожного з них. Тому для відстеження поступності поглядів Аристотеля щодо роботи Каллімаха, зробимо вибірку розділів та підрозділів з класифікації давньогрецького мислителя [9, с. 41], екстраполюючи їх зміст на розділи та підрозділи класифікації Каллімаха (рис. 2).

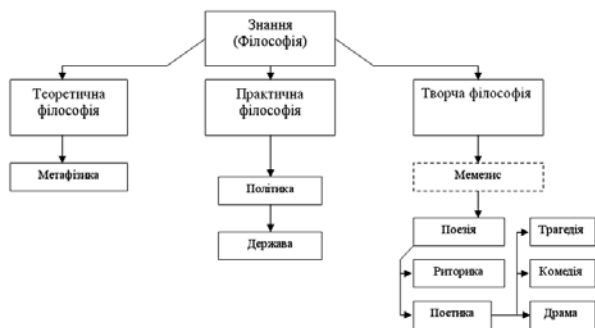

Рис. 2. Вибірка з класифікаційної схеми Аристотеля

Наведена схема демонструє нам наявність трьох основних підрозділів одного загального. Ці три підрозділи відповідно складаються з менших, суто

галузевих. Говорячи про зміст цих підрозділів, варто порівняти аристотелівські Теоретичну філософію, Практичну філософію та Творчу філософію, з відповідними розділами класифікації Каллімаха: Художня література, Наукова література та Різне.

Як бачимо, спостерігається невідповідність змісту окремих підрозділів наведених класифікаційних схем. Так, Художня література компонентно відповідає Творчій філософії Аристотеля. Але Трагедія та Комедія подані мислителем як елементи Мемезису, що свідчить про наслідувальність цих мистецтв від природи. Каллімах же не виокремлює мистецтв, створених природою, мистецтв, створених людиною та мистецтв як результат наслідування природи людиною. Більше того, у Каллімаха Риторика взагалі є структурним елементом Наукової літератури. Все це свідчить про еволюційність даного поняття і про викристалізування його як об'єкта наукового дослідження. Схожа ситуація і з елементами розділів Теоретична філософія та Практична філософія. Так, Метафізика Аристотеля, що є нічим іншим як Філософія (первинна філософія) та Політика, що представляє елементність законотворення та його виконання – це, за Каллімахом, елементи одного розділу Наукова література. Таким чином, можна стверджувати, що Каллімах забезпечив еволюційність аристотелівських сентенцій стосовно структури організації знань. Тут ми поділяємо позицію швейцарського дослідника Андре Боннара, який зазначає: «...Аристотель вивів науку на шлях всебічного дослідження світу і людини. Це дослідження здійснювалось у процесі уважного ставлення до фактів. Щоб досягти конкретного результату, потрібно було зібрати і систематизувати якомога більше фактів, а потім ще й пояснити їх. Вчені ж Мусейону не дотримувались якоїсь конкретної філософії, навіть аристотелівська не була для них визначальною. Вони запозичили у Аристотеля не метафізику, а лише напрям роботи...» [2, с. 252–253]. Що ж до ідеології Аристотеля, то тут Каллімах напевно сконцентрував свою увагу, в першу чергу, на суто предметності організації знань, радше на організації документів конкретного каталогу, конкретної бібліотеки. Ось чому його класифікаційна схема має такий «виробничий», точніше прикладний характер, як і будь-яка сучасна документна класифікаційна система.

Підсумовуючи сказане вище, можна констатувати, що «Таблиці...» Каллімаха – це дійсно систематизаційне відображення усього загалу операцій щодо забезпечення каталогізації в Александрійській бібліотеці. Вони були створені відповідно до

вимог часу та технологічних вимог конкретного фонду. Формування даних таблиць здійснювалось у відповідності зі змістом тієї літератури, яка надходила до книгозбірні Мусейону. Таким чином забезпечувалось упорядкування документів для зберігання та подальшого цільового, компетентного їх використання в процесі науково-дослідної роботи вчених-пансіонерів. Структура «Таблиць...» Каллімаха є еволюційним надбанням і фактично пролонгацією аристотелівських підходів до формування класифікації знань. Адже бібліотека Аристотеля та його твори становили значну частину книгозбірні Мусейону. Його «Дидаскалії» були фактично першим бібліографічним твором, підготовленим на основі архівних даних. Ця систематизаційна праця склала фундамент одного з підрозділів «Таблиць...» Каллімаха. Варто також відзначити абсолютну предметність «Таблиць...» Каллімаха в аспекті розуміння змісту структури класифікаційної схеми, відповідно до якої і побудовані таблиці. Цей факт дає підстави констатувати, що «Таблиці...» Каллімаха були, по суті, першою бібліотечно-бібліографічною класифікацією, побудованою з орієнтацією на конкретний фонд та для роботи з ним. Більше того, такий систематизуючий механізм структурно був організований за аналогією підходів до організації знань. Все це характеризує його не як штучну класифікацію, а класифікацію, в основу якої закладена здатність динамічно розвиватися відповідно до розвитку та еволюції класифікацій наук.

Список використаних джерел

1. *Аристотель*. О возникновении животных / пер. с греч. В. П. Карпова. – М. : Изд-во АН СССР, 1940. – 250 с.
2. *Боннар, А.* Греческая цивилизация. От Еврипида до Александрии. – М. : Искусство, 1991. – Т. 3. – 398 с.
3. *Вейсман, А. Д.* Греческо-русский словарь. – М. : Греко-Латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – 1370 с.
4. *Владимиров, Л. И.* Всеобщая история книги. – М. : Книга, 1988. – 312 с.
5. *Володин, Б. Ф.* Всемирная история библиотек. – СПб. : Профессия, 2002. – 352 с.
6. *Гладкий, В. Д.* Древний мир : энциклопедический словарь : в 2-х т. – М. : Центрполиграф, 1998. – Т. 1 : А – О. – 510 с.; Т. 2 : П – Я. – 478 с.
7. *Глухов, А. Г.* Звучат лишь письмена. Судьбы древних библиотек. – М. : Книга, 1981. – 208 с.
8. *Глухов, А. Г.* Из глубины веков : очерки о древних библиотеках мира. – М. : Книга, 1971. – 112 с.
9. Класифікаційна система наук Аристотеля: аналіз дуалістичного генезису старогрецького мислителя / Олег Сербін // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 3. – С. 39–43.
10. *Куманецкий, К.* История культуры Древней Греции и Рима : пер. с пол. – М. : Высш. шк., 1990. – 351 с.
11. *Малеин, А.* Библиография в Древней Греции, Таблицы Калимаха // Библиограф. – 1892. – № 4–5. – С. 173–182.
12. *Сальнова, А. В.* Греческо-русский и Русско-греческий словарь / А. В. Сальнова. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2005. – 711 с.
13. *Семеновкер, Б. А.* Библиографические памятники Византии. – М. : Археоргафический центр, 1995. – 224 с.
14. *Тронский, И. М.* История античной литературы – М. : Высш. шк., 1988. – 464 с.
15. *Философский энциклопедический словарь.* – М. : ИНФРА-М, 2005. – 576 с.
16. *Чистяков, Г. П.* Эллинистический Мусейон (Александрия, Пергам, Антиохия) // Эллинизм: восток и запад. – М. : Наука, 1992. – С. 298–315.
17. *Wendel, C.* Geschichte der Bibliotheken im griechisch-römischen Altertum. – Leipzig : Otto Harrassowitz, 1940. – 63 S.